

**TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASI
METHODOLOGY OF TEACHING HISTORY
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ**

UOT 93/94:004.9

Lalə Hacıbala qızı Əsədova
*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
böyük elmi məsləhətçisi
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: l.esedova@arti.edu.az
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(5\).95-99](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(5).95-99)*

**TARİXİN TƏDRİSİNDƏ
SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Lala Hajibala Asadova
*senior scientific consultant
at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,
doctor of philosophy in pedagogy*

SOME ISSUES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING HISTORY

Лала Гаджибала гызы Асадова
*старший научный консультант
Института Образования Азербайджанской Республики,
доктор философии по педагогике*

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ**

Xülasə. “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı təhsil sistemində rəqəmsal transformasiyanın əsas istiqamətlərini müəyyən edir və innovativ texnologiyaların tətbiqini prioritet kimi irəli sürür. Bu tədqiqatda tarixin tədrisində süni intellektdən istifadənin bəzi məsələləri araşdırmaqdır. Tədqiqat çərçivəsində süni intellektin tədris prosesində istifadəsinin mahiyyəti və aktuallığı əsaslandırılmış, onun müəllim fəaliyyətinə təsiri və təlimin səmərəliliyinin artırılmasındakı rolu təhlil edilmişdir. Xüsusilə fərdiləşdirilmiş öyrənmə modellərinin formalaşdırılması, vizuallaşdırma və immersiv mühitlərin yaradılması, həmçinin tələbələrdə tənqidi düşünmə və mənbə analizi bacarıqlarının inkişafına təsiri diqqət mərkəzində olmuşdur. Eyni zamanda, süni intellektin tətbiqi ilə bağlı etik, metodiki və texnoloji risklər də nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: *süni intellekt, fərdiləşdirilmiş öyrənmə, tənqidi düşünmə, təhsil texnologiyaları, vizuallaşdırma*

Abstract. The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan “On the Artificial Intelligence Strategy of the Republic of Azerbaijan for 2025–2028” defines the main directions of the digital transformation of the education system and prioritizes the application of innovative technologies. In this context, the aim of the present study is to examine certain theoretical and practical aspects of the use of artificial intelligence in teaching history. Within the framework of the study, the essence and relevance of using artificial intelligence in the educational process are substantiated, its impact on the teacher’s activity is analyzed, as well as its role in increasing the effectiveness of teaching. Particular attention is paid to the development of personalized learning models, the expansion of visualization opportunities, and the creation of immersive educational environments. In addition, the study explores the impact of artificial intelligence on the development of students’ critical thinking skills, as well as their ability to analyze and interpret historical sources. At the same time, ethical, methodological, and technological risks associated with the

integration of artificial intelligence technologies into the education system are considered, and ways to minimize them are summarized.

Keywords: artificial intelligence, personalized learning, critical thinking, educational technologies, visualization

Аннотация. Указ Президента Азербайджанской Республики «О Стратегии искусственного интеллекта Азербайджанской Республики на 2025-2028 годы» определяет основные направления цифровой трансформации системы образования и выдвигает применение инновационных технологий в качестве приоритета. В данном контексте целью представленного исследования является изучение некоторых теоретических и практических аспектов применения искусственного интеллекта в преподавании истории.

В рамках исследования обоснованы сущность и актуальность использования искусственного интеллекта в образовательном процессе, проанализировано его влияние на деятельность учителя, а также его роль в повышении эффективности обучения. Особое внимание уделено формированию моделей персонализированного обучения, расширению возможностей визуализации и созданию иммерсивных образовательных сред. Наряду с этим исследовано влияние искусственного интеллекта на развитие у студентов навыков критического мышления, анализа и интерпретации исторических источников.

В то же время рассмотрены этические, методические и технологические риски, связанные с внедрением технологий искусственного интеллекта в систему образования, а также обобщены пути их минимизации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, персонализированное обучение, критическое мышление, образовательные технологии, визуализация.

Məlumdur ki, hal-hazırda texnologiyanın sürətli inkişafı təhsil sahəsində mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Süni intellekt (Sİ) alətləri tədris prosesinin daha effektiv, interaktiv və fərdiləşdirilmiş şəkildə təşkilinə imkan yaratmışdır [6, s. 56-64]. Bu işə tarix fənninin tədrisində həm məzmunun təqdimatında, həm də analitik düşüncənin inkişafında yeni yanaşmalar formalaşdırmağa səbəb olmuşdur. Bunlardan ən əsası *süni intellekt və tarix tədrisinin integrasiyasıdır*. Süni intellekt (SI) ilə tarix tədrisinin integrasiyası yalnız texnoloji yenilik deyil – bu, öyrənmə fəlsəfəsinin dəyişməsidir [8, s.8-9]. Tarix artıq sadəcə faktların əzbərlənməsi deyil, interpretasiya, səbəb-nəticə əlaqələri və çoxsəviyyəli analiz tələb edən bir sahəyə çevrilir. SI bu prosesi həm dərinləşdirir, həm də fərdiləşdirə bilir.

Hal-hazırda Azərbaycanda təhsil sisteminə süni intellektdən istifadə erkən inkişaf mərhələsindədir, təhsil müəssisələrində texnologiyanın istifadəsi məhduddur, müəllimlərin hazırlığı kifayət qədər deyildir. Süni intellekt təhsildə *fərdiləşdirilmiş öyrənmə* yaradır, dərslər planı və qiymətləndirməni avtomatlaşdırır. Belə ki, süni intellektdən istifadə öyrənmə nəticələrini yaxşılaşdırır, müəllimin yükünü azaldır, tələbələrə uyğun təhsil modelini formalaşdırır. *Fərdiləşdirilmiş öyrənmə (personalized learning) modeli* – hər bir öyrənənin bilik səviyyəsi, öyrənmə sürəti, maraqları və ehtiyaclarına uyğun olaraq tədrisin

təşkil edilməsidir. Süni intellekt bu modeli daha effektiv və genişmiqyaslı etməyə imkan verir [9, s.24-28]. Modeli tətbiq etmək üçün fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanlarını bilmək lazımdır. Fərdiləşdirilmiş öyrənmə imkanları aşağıdakılardır:

1. Öyrənmə səviyyəsinin diaqnostikası. Sİ sistemləri əvvəlcə tələbəni analiz edir. Onun ilkin bilik səviyyəsi, zəif və güclü tərəfləri, öyrənmə boşluqları tədqiq olunur və hər tələbəyə fərqli başlanğıc nöqtəsi təyin olunur.

2. Adaptiv kontent təqdimatı. Sistem eyni mövzunu fərqli formada təqdim edir: sadə izah (çətinlik yaşayanlar üçün), geniş və analitik izah (yüksək səviyyə üçün), vizual və interaktiv materiallar. Nəticədə hər kəs öz səviyyəsinə uyğun öyrənir.

3. Öyrənmə sürətinə uyğunlaşma. sürətli öyrənənlər üçün daha çətin tapşırıqlar, yavaş öyrənənlər üçün təkrarlayıcı material verilir. Nəticədə “hamıya eyni temp” problemi aradan qalxır.

4. Davamlı geribildirim (feedback). Süni intellekt burada dərhal səhvləri göstərir, düzəliş yollarını izah edir və alternativ həll yolları təklif edir. Beləliklə, öyrənmə təkcə nəticəyə yox, prosesə çevrilir.

5. Adaptiv test və qiymətləndirmə. Bu amilə görə suallar tələbənin cavabına görə dəyişir; çətinlik səviyyəsi avtomatik tənzimlənir və beləliklə, daha dəqiq ölçmə aparılır.

6. Öyrənmə trayektoriyasının qurulması. Bu amilə görə Sİ hər tələbə üçün “yol xə-

ritəsi” yaradır: hansı mövzular öyrənilməlidir, hansı ardıcılıqla getmək lazımdır, hansı resurslar uyğundur.

7. Motivasiya və öyrənmə davranışı analizi. Süni intellekt istifadəçinin aktivliyini izləyir; maraq azaldıqda xəbərdar edir; motivasiyaedici tapşırıqlar verir.

Nəticədə təhsildə praktik nəticələr və fərdiləşdirilmiş öyrənmə nəticəsində təlimin effektivliyi artır, zəif tələbələr geri qalmır, güclü tələbələr darıxmır, müəllimin yükü azalır. Tarixin tədrisində fərdiləşdirilmiş öyrənmə belə görünə bilər ki, bir tələbə üçün xəritə və vizual materiallar, digəri üçün mətn təhlili və mənbə işi, üçüncüsü üçün debat və analitik suallar əsas olsun.

Fərdiləşdirilmiş öyrənmə təhsilin “hamıya eyni” modelindən çıxaraq, hər bir öyrənəni ayrıca sistem kimi qəbul edən yanaşmadır.

Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadənin bəzi məsələlərindən danışarkən onun üstünlüklərindən də danışmaq lazımdır. Süni intellektin ən böyük üstünlüklərindən biri onun fərdiləşdirilmiş tədris imkanları yaratmasıdır. Belə ki, hər bir tələbənin öyrənmə tempi, maraq dairəsi və zəif tərəfləri fərqlidir. Sİ bu fərqləri analiz edərək tələbələrə uyğun materiallar təqdim edir, çətin mövzular üzrə əlavə izahlar verir və fərdi inkişaf planı formalaşdırır.

Belə bir yanaşma nəticəsində hər bir tələbə tarix fənnini öz potensialına uyğun şəkildə mənimsəyə bilər. Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadənin üstünlükləri ilə yanaşı bəzi problemləri də vardır. Bu problemlərin sırasında internet və texnologiya əlçatanlığı, akademik dürüstlük (plagiat), tənqidi düşünmənin zəifləməsi problemlərini qeyd etmək olar. Tarixin tədrisində əsas məqsəd yalnız faktların öyrədilməsi deyil, həm də səbəb-nəticə əlaqələrinin dərk edilməsi, tənqidi düşüncə və analitik bacarıqların inkişafıdır. Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadə istifadə etməklə tənqidi düşünmə və mənbə analizi müəllimə dəstək verən güclü vasitə kimi çıxış edir [5, s.22-34]. *Tənqidi düşünmə və mənbə təhlili* - tarix tədrisinin və ümumilikdə humanitar elmlərin ən vacib bacarıqlarından biridir. Süni intellektdən istifadə etdikdə bu bacarıqlar daha böyük əhəmiyyət qazanır, çünki informasiya bolluğu həm imkan, həm də risk yaradır [1, s. 34]. Tənqidi düşünmə nədir? Tənqidi düşünmə – məlumatı passiv qəbul etmədən onu analiz etmək, müqayisə etmək, qiymətlən-

dirmək, əsaslandırılmış nəticə çıxarmaq prosesi-dir. Sadəcə dildə: “*deyilən hər şeyi yoxlamaq və düşünərək qəbul etmək bacarığıdır.*” Tənqidi düşünmənin əsas elementləri analiz (məlumatı hissələrə bölmək), qiymətləndirmə (doğru / yanlış / etibarlı olub-olmaması), müqayisə (fərqli mənbələri tutuşdurmaq), nəticə çıxarmaqdır (məntiqi qərar vermək). **Mənbə təhlili** – tarixi və ya elmi məlumatın kim tərəfindən, nə vaxt, hansı məqsədlə, hansı şəraitdə yaradıldığını araşdırmaq prosesidir. Mənbəni analiz etməzdən əvvəl onun növünü araşdırmaq lazımdır. İki cür mənbə var: **ilkin mənbələr (Primary sources)** sənədlər, məktublar, çıxışlar, foto və arxiv materialları; **ikinci mənbələr (Secondary sources)** isə dərslilər, tədqiqat məqalələri, şərhlər və analizlərdir.

Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadə zamanı tənqidi düşünmə + mənbə analizi - bu iki bacarıq birlikdə işləyir. Proses belədir: mənbəni tapırsan, onun mənşəyini yoxlayırsan, məlumatı digər mənbələrlə müqayisə edirsən, qərəz (bias) olub-olmadığını müəyyən edirsən və nəticə çıxarırsan.

Tarix tədrisində süni intellektdən istifadə edərkən əsas məsələlərdən biri məhz mənbələrin düzgün təhlilidir. Süni intellekt bu sahədə də mühüm rol oynaya bilər: müxtəlif tarixi mənbələri müqayisə etmək, mənbələrdəki qərəz və subyektivliyi müəyyən etmək, alternativ baxışları təqdim etmək. Bu imkanlar tələbələrdə tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir və onları daha obyektiv nəticələr çıxarmağa yönəldir.

Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadə tarix dərslərində vizual və immersiv mühit yaratmağa imkan verir. **Vizualizasiya və immersiv mühit nədir.** Vizualizasiya “göstərmək” (anlamağı asanlaşdırmaq) - məlumatı və ya ideyanı gözlə görülə bilən formaya salmaqdır [4, s. 16-29]. Daha dəqiq desək, qrafiklər, diaqramlar, xəritələr, şəkillər bunlar hamısı vizualizasiyadır.

İmersiv “içinə salmaq” (təcrübə yaşatmaq, yəni məlumatı daha aydın və tez başa düşülən etmək) deməkdir.

Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadə edərkən onun müəllimlər üçün olan üstünlüklərindən, çağırış və risklərindən də danışmaq lazımdır. Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadə müəllimlər üçün də əhəmiyyətlidir və bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu müəllimlərə dərs

planlarının hazırlanmasında kömək edir, qiymətləndirmə prosesini avtomatlaşdırır, tələbələrin performansını analitik izlənməsini təmin edir. Bunlar da müəllimə daha çox yaradıcı və metodiki fəaliyyətə fokuslanmağa imkan verir [7, s. 13-28].

Süni intellektin tədrisdə (xüsusilə tarixdə) çağırışları və riskləri böyük imkanlar yaratsa da, onun tətbiqi bir sıra pedaqoji, etik və metodoloji risklərlə müşayiət olunur [2, s.10-18]. Bu risklər xüsusilə tənqidi düşünmə və mənbə analizi kimi bacarıqlar üçün həssasdır.

Tarixin tədrisində süni intellektdən istifadə ilə əlaqədar Koqnitiv (idrak) risklər, səthi öyrənmə (shallow learning) riskləri əsasında tələbələr hazır cavabları qəbul edir, analitik düşünmə zəifləyir, “niyə?” sualı arxa plana keçir, nəticədə bilik formalaşır, amma anlayış zəif olur. *Mənbə ilə bağlı risklər də mövcuddur.* Məsələn uydurma məlumatı (hallucination), mənbəsiz informasiya. Süni intellekt mövcud olmayan faktlar yarada bilər, səhv tarix və hadisələr təqdim edə bilər. Bunlar ən təhlükəli risklərdən biridir. Tarixi interpretasiya riskində hadisələr birtərəfli təqdim oluna bilər, kontekst itə bilər.

Tarixi faktların yanlış interpretasiyası riski keçmiş hadisələrin müasir maraqlar, ideoloji baxışlar və ya natamam məlumatlar əsasında təhrif edilməsi ehtimalını nəzərdə tutur [11, s. 15-25]. Axtarış nəticələrinə əsasən, bu sahədəki əsas risklər və məqamlar aşağıdakılardır:

- **İdeoloji və siyasi təsir:** Tarixi hadisələr çox vaxt yerli hakimiyyət və ya siyasi qüvvələr tərəfindən öz maraqlarına uyğun şəkildə (sui-istifadə riski ilə) təqdim edilə bilər.

- **Məlumatların natamamlığı:** Tarixi faktların toplanması zamanı (məsələn, Qərbi Zəngəzurla bağlı araşdırmalarda) coğrafi və arxiv mənbələrinin tam araşdırılmaması yanlış nəticələrə səbəb ola bilər.

- **Toponimlərin təhrifi:** Tarixi mənşəli toponimlərin və adların hadisələrlə düzgün əlaqələndirilməməsi, müharibələr və ya hökmdarlarla bağlı faktların təhrif olunması riski daşıyır.

- **Məntiqi səhvlər:** Tarixi proseslərin analizində formal və qeyri-formal məntiqin düzgün tətbiq edilməməsi interpretasiya səhvlərinə yol açır.

- **Sosial-mədəni kontekst:** Dünya mədəniyyəti və sivilizasiya tarixinin öyrənilməsində obyektivliyin itirilməsi və ya hadisələrin kontekstdən qoparılması interpretasiya riskini artırır.

Göstərilən risklərin minimuma endirilməsi üçün tarixi mənbələrin çoxşaxəli təhlili və obyektiv yanaşma zəruridir.

Buna görə də süni intellekt alətləri müəllimin nəzarəti altında və düzgün metodologiya ilə istifadə edilməlidir [3, s. 2-6].

Nəticə

Tarixin tədrisində süni intellektin tətbiqi tədris prosesini daha effektiv, maraqlı və fərdiləşdirilmiş edir, tələbələrin yalnız məlumat əldə etməsinə deyil, həm də analitik və tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Lakin onun düzgün və balanslı istifadəsi vacibdir. Gələcəkdə tarixin tədrisində süni intellektdən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi tarixin tədrisinin keyfiyyətində əhəmiyyətli irəliləyişlərə gətirib çıxarar.

Ədəbiyyat

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, –s. 34
2. Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century //–London: UCL Institute of Education Press, –2018. –s. 10-18
3. Selwyn, N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education // –Cambridge: Polity Press, –2019. –s. 2-6,
4. UNESCO AI and Education: Guidance for Policy-makers //–Paris: UNESCO Publishing, –2021. – s. 16-29
5. Siemens, G., & Baker, R. Learning analytics and educational data mining: Towards communication and collaboration. Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge, –2012. –s.22-34
6. Zawacki-Richter, O., et al. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education // International Journal of Educational Technology in Higher Education, –2019. –s. 56-64

7. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Bakı, M. The Effectiveness of Online and Blended Learning. Teachers College, // Columbia University, –2013. –s. 13-28
8. Dövlətova X. “Süni intellekt alətlərinin təhsildə tətbiqinin analizi” // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, –2026. №6, –s.8-9
9. Məmmədova A., Hacıyeva N, Cavadov N. və b. “Artificial Intelligence in Azerbaijan Education: Opportunities and Perspectives” // –2024, –s.24-28
10. “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı URL: [https:// president.az/ az/articles/view/68364](https://president.az/az/articles/view/68364) 19.03.2025, –s.3-10
11. Metafizika Journal ELMİ MƏNBƏLƏR. XXIV TEZİSLƏR TOPLUSU 24 mart 2026-cı il, –s. 15-25

Redaksiyaya daxil olub: 08.05.2026